

Víctor Farías Zurita

Un paisatge urbà medieval a final del segle XIII: Castelló d'Empúries i les viles del seu entorn

ABSTRACT Castelló d'Empúries, a small town in Old Catalonia, capital of the county of Empúries, may be considered a regional example of that process we know as medieval small scale urbanization. Its history, from the 12th century on, is that of the build-up of a particular economy which will function as starting-point of those circuits of exchange relationship which are necessary for medieval urbanisation. In functional terms the town of Castelló, connected to the major Mediterranean commercial circuits, has to be considered not only as a local centre but also as a node in a network of linked urban centers. Competition between lords of towns and cities has to be considered as a major element in defining the specific place of every center in a regional network.

KEYWORDS Urban History; Economic History; Social History; Medieval Catalan History.

El mes de novembre de l'any 1286 el rei Alfons II es va dirigir als seus veguers de Girona i Besalú per informar-los de les respostes que calia donar a un seguit de mandats del comte d'Empúries, Ponç Hug IV. El comte s'havia sentit (comprensiblement) perjudicat per la creació del mercat i la fira de la pobla reial de Figueres, a uns deu quilòmetres de la seva vila de Castelló d'Empúries. Per això, havia ordenat que tingués lloc a Castelló una fira els mateixos dies que se celebrava la de Figueres. A més, havia manat celebrar dos dies de mercat a Castelló. El monarca, per fer front a aquestes decisions del comte, va manar als seus veguers que l'amonestessin per tal que se'n retractés. En el cas que el comte no ho fes, els ordenà que pregonessin la fira de Girona per als mateixos dies que se celebrava la de Castelló. A més, el rei va disposar que pregonessin el mercat de Figueres per als mateixos dies que es feia el de Castelló. Finalment, Alfons II dictava que es prohibís a tots els súbdits de les seves terres, sota amenaça de multes, acudir a qualsevol fira i mercat de les terres del comte d'Empúries.¹ La solució que es va donar a aquest enfrontament ens és desconeguda, però les seves implicacions són clares: el rei amenaçava el comte amb una guerra econòmica, amb la ruïna dels mercats i de les fires del seu vassall. L'enfrontament ens mostra fins a on estava

disposat a arribar un senyor d'una vila a l'hora de protegir-la enfront de l'amenaça d'un competidor que aspirava a promoure la seva pròpia vila. Cal retenir que la història d'una vila com Castelló d'Empúries pot ser presentada de dues maneres: per una banda, com una història de la vila com a tal; i per l'altra, com una història de les relacions que la vila de Castelló va establir amb altres viles i ciutats: la història urbana ha de ser sempre també la història de les xarxes que d'una o altra manera integraven els diferents centres urbans i que determinaven, sobretot, el seu desenvolupament econòmic.

La història de la vila de Castelló d'Empúries i d'altres centres urbans dels comtats del nord-est de la Catalunya Vella, com poden ser les viles de Peralada i Figueres, encara està per fer. Certament, hi ha monografies que han estudiat de manera detallada certs temes (Pujol Canelles 1997; Gironella Granés 2010; Farías Zurita 2020). Tot i així, a dia d'avui encara hi ha molta informació per explotar als fons documentals conservats als diferents arxius, notablement al molt important conjunt de registres notariaus que, per al cas de Castelló, es conserven a l'Arxiu Històric de Girona. El nostre article no pot ser, doncs, una història de Castelló. Més aviat es tracta de mostrar les oportunitats i possibilitats que ofereixen les nostres fonts per a un estudi de la urbanització medieval a partir de casos locals i dirigit a posar

1. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria (C), reg. 70, f. 11.

de manifest la interacció dels processos econòmics, socials, polítics i, fins i tot, culturals que la defineixen.²

➤ 1. El govern de la vila

La vila de Castelló d'Empúries té els seus orígens en un assentament que va funcionar com a capital d'un dels comtats que els conqueridors carolíngis van instituir al segle IX al sud dels Pirineus, al *regnum gothorum*. Els descendents dels primers comtes d'Empúries consten al segle XIII com a senyors de la vila de Castelló: aquesta *villa Castilionis* era la seva vila. Els registres de la notaria pública de Castelló ens permeten constatar que, al marge de les moltes propietats a la vila i al seu entorn, aquest *dominus ville* hi tenia tot un seguit de drets que constituïen el que les fonts anomenen els seus *redditus*, *exitus* i *proventus*. Aquests incloïen tant la taxa (*puga*) que gravava la cocció del pa i altres aliments (carns, peixos, formatges i flaons) als forns de la vila, com també les diverses exaccions que s'imposaven a les transaccions comercials *per mare* i *per terram*: els mesuratges, els pesatges i les diverses lleudes (*leuda et pedagio*) (Fariás Zurita 2018). Com a senyor de la vila, corresponia al comte d'Empúries la promoció de la vila i la defensa dels seus habitants: com a senyor li calia no sols considerar el *redditus* (els beneficis en un sentit més material) sinó també procurar la *utilitas* i el *bonum statutum ville*. En la pràctica això explica la concessió de privilegis (franqueses) als habitants de la vila per part del *dominus ville*. Entre aquests privilegis es comptava aquell que aprovava la instauració del consolat, una mena de primer règim municipal. La constitució d'aquest consolat la podem datar a Castelló a la primera meitat del segle XIII. Els seus magistrats col·laborarien des d'aleshores amb el batlle i els altres oficials del senyor (el jutge, el notari, entre d'altres) en el govern de la vila en tots aquells assumptes que afectaven i preocupaven col·lectivament els *habitatores ville*. Els cònsols supervisaven l'administració dels hospitals de la vila i intervenien en alguna de les institucions dels clergues vinculats a l'església de Santa Maria i als beneficis de les confraries d'aquesta

2. En aquest article hem procurat no recarregar el text amb un excés de referències bibliogràfiques sobre els diversos temes que es tracten. Per a aquestes referències remetem a Fariás Zurita (2009).

església, específicament en aquells casos en què eren titulars del dret de patronat sobre el benefici. Els cònsols vigilaven l'exercici dels càrrecs per part dels oficials del senyor i el funcionament de les institucions senyoriales; també podien supervisar al costat del batlle el comerç de vitualles, els preus de les mercaderies, i les mesures i pesos del mercat. En darrer lloc, una atribució molt important dels cònsols era la gestió i recaptació dels impostos comunals i reials, una atribució que va adquirir cada vegada més rellevància amb la consolidació d'una fiscalitat sobirana i municipal arreu del principat de Catalunya. A la vila de Castelló d'Empúries les talles de la universitat (*tallia comunis ville Castilionis*) consten com a pràctica consolidada des dels anys vuitanta del segle XIII.

➤ 2. La topografia de la vila

La història d'aquesta vila es pot resseguir sobretot gràcies a la llarga sèrie de registres de la notaria pública de Castelló, que es conserven des de l'any 1262 i que encara esperen ser explotats de manera sistemàtica pels historiadors (Bensch 2007). Aquesta documentació permet reconstruir les estructures particulars de la vila, començant pel seu establiment topogràfic. La vila de Castelló s'estenia vers el 1300 sobre un total de quatre turons: el puig Salner, el puig del Mercadal, el puig de l'Era Mala i el puig de la Milícia. Els albergs (*hospicia*) eren les edificacions on els habitants residien i treballaven: associats a molts d'aquests albergs constatem *operatoria* i *tabulas*, aquestes últimes emplaçades freqüentment sota els *porticos* i *ambannos* dels albergs. D'aquests turons, era el del Mercadal el que exercia com a centre social i econòmic de la vila: aquí trobem la plaça del mercat i les places secundàries, com també la major part dels obradors, i aquí acabà per instal·lar-se l'*aliamma iudeorum ville Castilionis* (Pujol Canelles 1997; Bensch 2008; Colomer Casamitjana 2017). A la vora d'aquest mateix puig, des de molt antic hi havia un *castrum* que pertanyia al comte. Pel que es dedueix dels nostres registres, el *castrum* continuava existint a finals del segle XIII. Estava instal·lat sobre una *mota* i envoltat per uns *vallos*. Sobre la seva afectació no en tenim notícies. És possible que s'hagués fet servir com a residència del comte, tot i que això no es pot demostrar. El 1336 i 1337, en tot cas, el comte Pere I d'Empúries va autoritzar l'enderrocament d'aquest *castrum*

per construir la plaça del Gra i el carrer i els obradors del que seria la *paireria nova* de Castelló.

El nucli del puig del Mercadal substituïa com a centre neuràlgic de la població el més antic del puig Salner, que s'havia configurat a partir de la sagrera de Santa Maria. Vers el final del segle XIII l'església era servida per una comunitat de clergues que les fonts denominen *canonica ecclesie Sancte Marie Castilionis*. Ens consten com a integrants d'aquesta canònica un sagristà major, un sagristà menor, un xantre i uns vint clergues, entre domers i beneficiats. Una part d'aquests clergues estaven vinculats a les candeles, les obres de l'església i les confraries, a vegades com a procuradors. Pel que fa a les altres comunitats religioses presents a la vila de Castelló, ens consta des de 1208 una comunitat de frares templers, instal·lada a una *domus* i sotmesa a l'autoritat d'un *comendador*. Aquesta casa s'emplaçava sobre el puig de la Milícia. Els protocols notariais de finals del XIII i començaments del XIV permeten constatar que aquesta comanda era propietària d'un considerable nombre de predis tant urbans com periurbans.

La implantació dels ordes mendicants (franciscans, mercedaris, dominicans, carmelites) en algunes de les viles catalanes pot datar-se vers la primera meitat del segle XIII. A la vila de Castelló d'Empúries sembla que va ser vers el 1238 que s'hi van instal·lar els frares de l'orde de la Mercè. Els protocols de la segona meitat del XIII permeten documentar una casa dels mercedaris dedicada a Sant Bartomeu i dirigida per un comanador. La presència d'una *domus Castilionis* dels franciscans, per altra banda, es pot documentar des de l'any 1261 (Pruenca & Marquès 1995: doc. 132), tot i que ja el 1242 un tal Ramon de Figueres va testar cinc túniques als menorets de Castelló.³ El 1276 el comte Hug d'Empúries expressava en el seu testament el desig de ser sepultat en el cementiri franciscà de Castelló i, amb aquesta finalitat, deixava 500 sous melgoresos. També manava pagar mil sous per portar endavant la construcció de l'església dels frares, a més de mil sous per a les obres del convent i cinc-cents sous per a menjar i roba. A finals del XIII el *conventum* de Castelló, dedicat a sant Francesc d'Assís i dirigit per un frare *guardianum*, ja sembla una realitat. El convent s'emplaçava extramurs de la vila, al costat del

camí que sortia del portal de Sant Francesc, en un sector d'horts, cortals i predis sense edificar.

En canvi, les primeres notícies d'un *monasterio* de Santa Clara de Castelló daten de l'any 1281. Una nota dels protocols de la vila ens informa que Berenguera, germana del comte Ponç Hug d'Empúries, havia ingressat en la comunitat de les *dominarum reclusarum Sancte Clare Castilionis*. Per aquesta raó el seu germà va donar al *monasterium*, per al sosteniment de Berenguera, dotze fogasses que es recaptarien cada dia sobre els forns comtals de la vila.⁴ Des de 1287 ens consten noves conversions, entre les quals es comptava la de Guillema, filla de Guillem Assalit, un cavaller resident a la vila i vinculat a la cort del comte d'Empúries.⁵ La comunitat de germanes, reclutades almenys en part entre les filles de la noblesa local vinculada a la vila, era dirigida per una *abbatissa*.

En darrer lloc, la instal·lació d'una *domus fratrum predicatorum* a la vila de Castelló fou més tardana que la dels franciscans, encara que era ja un projecte l'any 1295.⁶ Amb tot, no va ser fins a la segona dècada del XIV que el comte Ponç V d'Empúries i els habitants de Castelló adoptaren mesures concretes per atraure els dominicans. El comte va donar l'any 1317 dotze mil sous melgoresos per comprar un pati a la vila, al costat del portal de n'Assalit, i construir-hi un convent.⁷ També en aquest cas, remarcuem-ho, hi va haver una implicació i un esforç del senyor per tal d'atraure els nous ordes. Un any més tard, el 1318, van ser els còsols de la vila els que es van comprometre a pagar, dels béns de la universitat, quinze mil sous melgoresos per a la mateixa fi.⁸ A partir de l'any 1318, per altra banda, els llibres de testaments del notari de Castelló han conservat un nombre creixent de deixes monetàries per a l'obra del nou convent dels predicadors, deixes que en alguns casos es combinaven amb la voluntat del testamentari de ser sepultat al cementiri de la casa en construcció.⁹

4. Girona, Arxiu Històric de Girona (AHG), Notariais (N), Castelló d'Empúries (CdE), reg. 419, XIII kalendas ianuarii.

5. AHG, N, CdE, reg. 14, II kalendas septembris.

6. AHG, N, CdE, reg. 8, f. 35.

7. AHG, N, CdE, reg. 91, XV kalendas octobris.

8. AHG, N, CdE, fragments, caixa 5.1, notari Bernat Jonquera, III nonas februarii.

9. AHG, N, CdE, reg. 150, kalendas octobris.

3. Barcelona, Biblioteca de Catalunya (BC), perg. 9987.

Un altre element típic de la topografia d'una vila eren els hospitals per als pobres i malalts. El primer esment d'un hospital a Castelló d'Empúries data de l'any 1208.¹⁰ A la segona meitat del segle XIII ens consten a la vila un total de quatre hospitals. El primer era el vinculat a l'església de Santa Maria Magdalena, instal·lada extramurs, al costat del camí que sortia del portal homònim. Aquest hospital el van agregar els cònsols de la vila l'any 1279 a la confraria de l'obra del pont Nou: els seus procuradors i confreres quedaren encarregats de l'atenció als malalts.¹¹ La segona institució caritativa era la leproseria, l'emplaçament exacte de la qual ignorem. A aquests dos hospitals cal afegir-hi les dues grans institucions caritatives de la vila: l'hospital dels pobres de Castelló i la caritat de Castelló. Aquesta caritat sabem que va ser fundada l'any 1252 per Castelló Sardina, l'ardiaca del capítol d'Elna, el qual ordenà en el seu testament la instal·lació d'una dotzena de llits per acollir els malalts i peregrins. Per a la posada en marxa de la caritat, l'ardiaca deixava, a més, la seva roba i altres propietats.

El conjunt edificat de la vila s'envoltava de *vallos* i *muros*. Un total de deu portals permetien l'accés a la vila: el portal de na Gallarda, el portal de Sant Francesc, el portal d'en Cabra, el portal de n'Assalit, el portal de Peralada, el portal de la *Porta Aquaria*, el portal dels molins de Guillem Lupet, cavaller, el portal de la Milícia, el portal de Santa Maria Magdalena i el portal d'en Benet. Els protocols de l'any 1279 posen de manifest que a Castelló hi havia dos tipus de dispositius defensius: els fossars vells (*vallos veteres*), que protegien l'antic nucli de la vila, i els fossars nous (*vallos novos*) i les muralles noves (*muros novos*), que fortificaven els sectors edificats a l'exterior del dispositiu primitiu. El conjunt urbà limitava a ponent i al sud amb el riu Muga i, cap a llevant, amb un gran *stagnum* que s'estenia fins al mar. Va ser al llarg de la ribera de la Muga que s'havien instal·lat la major part dels molins de Castelló (Gironella Granés 2010).

La vila, finalment, tenia el seu terme, que coincidia aproximadament amb els límits parroquials. En aquest terme es trobaven un seguit de sectors de terres ben delimitats i reservats a l'agricultura

urbana, és a dir, a la que abastia en bona part el mercat de la vila i responia així a la demanda dels seus habitants. A Castelló els extensos sectors reservats a l'horticultura se situaven als llocs dits Verneda i Calders i al pla davant la Vila (*plano ante villam*). Altres sectors d'horta, més petits, es trobaven al llarg dels camins que sortien dels portals de na Gallarda, d'en Cabra, del Molí i de n'Assalit, al llarg de la Muga (*ripparia Sambuce*), a l'entorn del pont Vell i del pont Nou, al costat de la casa de Santa Clara i al llarg del camí que portava vers el convent de Sant Francesc. Els sectors reservats als *campos*, les *clausas*, els *trocios*, les *trileas* i les *vineas* es localitzaven al lloc dit els Aspres, al pla dit davant la Vila i a un seguit de planes com les de Llonguell, Matamala, Illa, Banyador, Masià i Malvinar. Els titulars d'aquestes parcel·les del terme de Castelló eren en la seva majoria els habitants de la vila, que les explotaven en règim d'emfiteusi. Una bona part de les collites les degueren vendre a la plaça de les Cols, situada al puig de l'Era Mala.

☛ 3. L'economia de la vila

La vila va ser el marc material on es va implantar el que podem definir com una economia de mercat. La multiplicació dels centres urbans a partir del segle XII a tota la Catalunya Vella va comportar la difusió d'una economia on tothom es guanyava la vida comprant i venent. Això va tenir el seu reflex urbanístic amb la creació a la vila d'un espai reservat a l'activitat comercial: la plaça del mercat, de la qual acostumaven a partir els carrers principals. A la vila de Castelló aquesta plaça era ubicada a prop de l'església de Santa Maria —l'associació topogràfica d'església i plaça és un fenomen comú a moltes viles. La creixent activitat comercial i el desenvolupament de determinats oficis va motivar a mitjan segle XIII la penetració de bancs, taules i obradors vers els carrers adjacents a la plaça principal i la creació de petites places secundàries. Aquestes últimes acostumaven a rebre el nom de la mercaderia que s'hi oferia. Així, vers el 1300 ens consten a Castelló, junt a la plaça Major i al puig del Mercadal, la plaça de les Cols, la de la Carnisseria, la plaça dels Draps, la plaça de la Sabateria i la de la Merceria. L'increment de les activitats comercials a la vila va motivar al segle XIV la celebració del mercat en dos dies diferents de la setmana (Canet Avilés 2009:

10. BC, perg. 9981.

11. AHG, N, CdE, Reg. 1, f. 19v–20r.

rúbrica CXXXVI). La celebració d'una fira (*nundinas*) a la vila de Castelló, per altra banda, està documentada a partir dels anys trenta del segle XIII (Ginebra Molins 1998: doc. 517). Es pot identificar amb la fira que documenten els registres des de 1279 i que se celebrava la setmana al voltant del diumenge de Rams. Cap a finals del XIII consta que se celebrava una segona fira al novembre, pels volts de Tots Sants, tot i que la més important i la més concorreguda continuaria essent la de Rams. El 1339 un privilegi comtal va establir que aquesta fira s'allargaria fins a «quinse dies abans del diumenge del ram de quiscun any» i que seria «duradora quinse dies continuos» (Canet Avilés 2009: rúbriques CXXXVI i CXXXVII).

L'economia de mercat de la vila era sostinguda pels seus habitants, homes i dones que produïen, traficaven i oferien serveis necessaris per mantenir aquesta economia i per respondre a la demanda de la població urbana, però també a la dels veïns de les parròquies rurals de l'entorn. Així, els registres notariais de la vila ens permeten constatar la presència d'un important nombre d'oficis típicament urbans, relacionats amb la manufactura i el treball de matèries primeres (teixidors, ollers, ferrers, sabaters, boters, pellissers, tintorers, sellers, coltellers, paraires, sastres, fusters), amb el tràfic de mercaderies al major (mercaders, drapers), amb el comerç al detall (carnissers, peixaters, mercers) i, finalment, amb la prestació de serveis diversos (taberners, barbers, cirurgians, apotecaris). Els mateixos registres permeten seguir amb detall la gran diversitat de negocis que aquests habitants de la vila realitzaven entre ells i amb homes procedents d'altres llocs, moltes vegades llunyans. També permeten constatar que els habitants van aprofitar les oportunitats que oferien les economies dels senyors: a la vila de Castelló d'Empúries els molins drapers que el monestir de Sant Pere de Rodes tenia a Vila-sacra van ser arrendats el 1293 per cinc anys a una societat formada per vuit habitants de la vila, entre ells un jueu. El contracte de societat contemplava a més de l'explotació del molí, la contractació de jornalers i l'adquisició d'un o dos obradors a la vila per dedicar-los al treball de la *paratorie seu painyrie*.¹²

A les activitats realitzades als obradors i a les

taules instal·lades als porxos dels albergs cal afegir les activitats extractives. Es tracta d'activitats, com l'extracció de la sal marina i la pesca, que es registren específicament per a una vila com Castelló, emplaçada a prop del litoral mediterrani i en veïnatge de grans extensions d'aiguamolls i estanys. La presència d'aquestes activitats i la seva importància van distingir l'economia de Castelló de la d'altres viles de l'interior (Peralada, per exemple) i expliquen en bona part l'extraordinari dinamisme de la vila dels comtes. La pesca està documentada com una activitat rellevant en el marc de l'economia local i com un ofici exercit per *piscatores*, que eren propietaris de les seves *barchas* i de les diverses *retis* que empraven per a la pesca. Aquests pescadors estaven sotmesos a unes exaccions particulars que gravaven tant les seves pesques com els seus mitjans de treball. Entre aquestes es comptava la lleuda del peix (*leuda piscium*), de la qual era titular l'any 1299 el cavaller Ponç Alió.¹³ La comercialització de les pesques es portava a terme de dues maneres: una part dels peixos els venien els pescadors mateixos i les seves dones a la plaça de la seva vila. L'altra part era venuda a intermediaris que la portaven a les peixateries de Castelló i de les viles de l'interior: ens consta una *pexateria*, per exemple, a la vila de Peralada des de finals del XIII, instal·lada al costat del *macellum*.¹⁴

L'extracció de la sal marina, per altra banda, la podem documentar a diferents llocs del litoral empordanès, com Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí, on ens consta que el rei i senyor mantenia un mestre de les salines, encarregat d'administrar-les. Gràcies als protocols notariais es conserven notícies molt detallades de l'explotació salinera a Castelló (Gironella Granés 2010). L'extracció de la sal es realitzava en un important complex de salines (*salnarios*) ubicat a la vora del gran estany que s'estenia al nord-est de la vila. Aquestes salines estaven sotmeses a la gabella del comte d'Empúries: de fet, tota l'economia de la sal, des de l'extracció fins a la venda als magatzems (*salneria Castilionis*), estava controlada pel senyor de la vila i titular de la gabella. A més, la particularitat d'aquest sector econòmic no només es limitava a l'explotació, sinó que s'este-

12. AHG, N, CdE, reg. 7, VIII idus decembris.

13. AHG, N, CdE, reg. 12, III idus decembris.

14. AHG, N, Peralada, reg. 4, f. 75v (1299).

nia també a les condicions de treball a les salines. A diferència del que hem constatat per als pescadors, que eren propietaris dels seus mitjans de treball, els treballadors de les salines semblen ser en la seva majoria homes que feien la seva feina a les salines a canvi d'un *logerium*. Els responsables de reclutar i pagar aquests jornalers eren els arrendadors de la gabella del comte.¹⁵

☛ 4. El tràfic marítim

A la vila de Castelló d'Empúries les nostres fonts permeten documentar des de la primera meitat del segle XIII un port localitzat en algun indret del litoral proper. Tanmateix, va ser el port de Roses, situat en una badia del golf de Roses, en veïnatge immediat de l'abadia benedictina de Santa Maria i a una distància d'uns vuit quilòmetres de la vila, el que acabaria per convertir-se en el que podem considerar el port de la vila de Castelló. Aquesta conversió del *portus* de Roses en un element més de la infraestructura comercial de la vila ha de datar-se a finals del segle XIII. Les moltes notícies que ho suggereixen estan contingudes en els primers registres de la notaria de Castelló. Per a l'any 1279, per exemple, el manual del notari Pere Serra registra el lloguer contractat per Nadal Gonzalva i Guillem Ferrer, ambdós de Castelló, a Guillem de Rocafort d'una barca que havia de portar unes mercaderies no determinades bé a Marsella bé a Eivissa.¹⁶

La vila de Castelló, gràcies al fet de disposar d'aquest port proper i ben consolidat, va poder vincular-se des de molt aviat als circuits del comerç de llarga distància. Bona part d'aquesta vinculació està documentada pels viatges empresos pels mateixos homes de Castelló, per les comandes, les societats i els nòlits que implicaven les barques i els llenys que sortien del port de Roses. Aquests contractes eren conclusos entre els habitants de la vila, però també i en repetides ocasions entre habitants de Castelló i homes de negoci forans que, per exemple, necessitaven noliejar una embarcació per portar les mercaderies que havien adquirit o volien adquirir al seu port d'origen. Així, l'any 1287 Castelló Simó, de la vila de Castelló, va noliejar a Pere Cerdà, de Barcelona, i a Bernat Sabater, de Sant Pere Pescador, la seva barca

per portar vi de la vall de Banyuls a Barcelona, a canvi de rebre dos sous i quatre diners per a cada somada de vi en concepte de noli.¹⁷ En conjunt, aquesta diversitat de contractes permet constatar una multiplicitat de vincles comercials amb les ciutats i viles catalanes del sud (Barcelona, Tarragona, Tortosa), amb les ciutats d'Andalusia, el Llevant i les Balears (València, Alacant, Dènia, Mallorca, Múrcia, Màlaga), i amb els ports de Marsella i Gènova. Pel que es dedueix d'aquests contractes, el port de Roses acollia un tràfic d'embarcacions de notable capacitat que anaven i venien de ports més o menys llunyans. Els titulars d'aquestes naus eren tant els habitants de Castelló com els homes de negoci forans. Les mateixes fonts ens permeten entreveure una economia portuària dinàmica que comprenia la construcció de vaixells i l'existència d'oficis com el de calafatador (*ministerium calafaterie*).¹⁸ Les mercaderies que circulaven per aquests circuits eren d'una gran varietat. Es podia tractar d'articles que responien a una demanda certament comuna: així, els grans de cereal procedents de l'Empordà s'embarcaven cap a Gènova i Marsella; el vi procedent de les muntanyes de Cotlliure i la vall de Banyuls es carregava sobre llenys i barques amb destí a Barcelona i Mallorca; la sal de les salines de Castelló era despatxada cap a Gènova i Tarragona; el sumac era portat cap a Cotlliure, Barcelona i València; la pega s'embarcava cap a Tarragona... D'altra banda, també tenim constància del tràfic d'espècies, condiments i fruits secs, com ara les figues d'Alacant i les panses d'Algesires.¹⁹ Cal dir, en darrer lloc, que va ser aquesta connexió amb els circuits comercials marítims la que va permetre també un actiu tràfic d'esclaus. Els protocols notariais ens mostren que els habitants compraven esclaus, però també que els venien a clients procedents sobretot de Barcelona, Girona i Mallorca. L'any 1263, per exemple, Pere Dalmau, de Castelló, va vendre a Guillem de Belora, ciutadà de Mallorca, un *sarracenum nigrum* pel preu de nou lliures i mitja melgoreses;²⁰ l'any 1279, per altra banda, Berenguer Negre, de Castelló, va vendre a Ramon de Santa Pau, ciutadà de Barcelona,

17. AHG, N, CdE, reg. 14, vii kalendas octobris.

18. AHG, N, CdE, reg. 156 bis, f. 38v (1263).

19. AHG, N, CdE, reg. 3, xii kalendas decembris (1287).

20. AHG, N, CdE, reg. 156 bis, f. 48.

15. AHG, N, CdE, reg. 7, vi nonas madii (1293).

16. AHG, N, CdE, reg. 1, vii idus iulii.

una *sarracena* per quinze lliures melgoreses.²¹ La participació dels jueus en aquest tràfic també està documentada: l'any 1288 Astruch Salandí, jueu de Castelló, en nom de n'Abraham, també jueu, va vendre a Ramon de Font, de Barcelona, una *sarracenam nigram nomine* Çella, per sis lliures melgoreses.²²

➤ 5. La xarxa urbana

La rellevància de les petites ciutats per al procés d'urbanització medieval ha sigut ressaltada en els últims anys per a diverses regions europees. En termes funcionals cada vila va exercir, a escala local, com a centre que, a través d'unes determinades institucions (mercat setmanal, fira anual, notaria pública, cúria judicial i altres), oferia béns i serveis diversos a assentaments del seu entorn rural. La vila, per tant, no era mai una entitat geogràfica aïllada. Cada vila, a més, sempre va mantenir contactes, sobretot de naturalesa econòmica, amb altres petites ciutats i centres urbans més importants. D'aquesta manera i a escala supralocal, cada vila es va consolidar com un nus d'una xarxa de centres urbans cada vegada més ampla i densa a mesura que aquests centres anaven desenvolupant el seu potencial econòmic i a mesura que se'n van configurar de nous i es van fundar mercats i fires arreu d'una regió determinada (Fariás Zurita 2009). Com va dir Rodney H. Hilton (1992), la ciutat petita, amb el seu mercat setmanal i la seva fira anual, era un element essencial dels circuits comercials i el punt de partida d'uns intercanvis indispensables per posar en marxa la urbanització medieval. La vila es va articular sempre funcionalment amb altres centres urbans i l'oferta i la demanda que generaven va contribuir a constituir una xarxa de ciutats interconnectades (Hohenberg & Lees 1985; Fariás Zurita 2013).

La creació d'una xarxa d'aquestes característiques pressuposa l'existència d'un seguit de requisits. Per exemple, la necessitat de protecció per part d'uns poders que garanteixin un mínim de seguretat en el desplaçament de persones i mercaderies (*protectio et guidaticum*). En segon lloc, per sostenir materialment els circuits comercials calen no només unes determinades institucions sinó també infraestructures. Hem parlat del port.

Les nostres fonts ens permeten, a més, reconstruir des del segle XIII la nova xarxa viària que va fer possible connectar materialment les viles i ciutats de la Catalunya Vella (Fariás Zurita 2003). A Castelló el tràfic comercial terrestre utilitzava tot un seguit de camins que connectaven la vila amb altres centres urbans, entre els quals la vila de Peralada. Des de Peralada un altre camí permetia enllaçar amb el gran eix viari nord-sud anomenat *la calciata* (que seguia en bona part l'itinerari de la *via Augusta* baixromana). Els protocols notarials de Peralada permeten constatar la gran varietat de negocis realitzats pels habitants de Castelló que es desplaçaven a la vila dels vescomtes de Rocabertí. De la mateixa manera tenim notícies d'habitants de Peralada que anaven a fer negocis a Castelló: l'any 1287 el comte Ponç Hug va vendre a un Bernat Miquel, de Peralada, un total de 108 somades de sal per un preu de 83 sous i quatre diners melgoresos. A la venda pròpiament dita s'afegia la promesa de seguretat per als portadors i les bèsties a l'hora de transportar la sal a la vila de Peralada.²³

La història de la construcció dels ponts pot il·lustrar fins a quin punt hi va haver una veritable política per optimitzar les infraestructures del comerç, sobretot a escala local. Un pont es construïa per salvar l'obstacle que podia representar un corrent d'aigua. Els ponts eren obres d'enginyeria molt complexes que requerien unes inversions molt notables de recursos; a canvi, incrementaven la seguretat i la velocitat del trànsit, i permetien, així, reforçar la centralitat d'una vila i garantir un aprovisionament adequat per als seus habitants. A Castelló d'Empúries ens consta des de l'últim terç del segle XIII un *pontem veterem Castilionis* situat al sud de la vila i que permetia al camí que portava a Sant Pere Pescador franquejar la Muga. Al costat d'aquest pont Vell podem documentar des del 1279 un *pontem novem Castilionis*, aixecat a ponent de la vila i que facilitava el pas de la Muga als camins que portaven a la vila de Figueres i al lloc de Fortià. A Castelló aquests ponts s'edificaren per iniciativa dels habitants de la vila: la construcció i el manteniment material dels ponts eren sostinguts per una confraria d'homes i dones que s'encarregava de recaptar dels fidels les almoines necessàries per al

21. AHG, N, CdE, reg. 1, f. 6v.

22. AHG, N, CdE, reg. 14, x kalendas aprilis.

23. AHG, N, CdE, reg. 14, III kalendas marcii.

finançament de les obres del pont. L'organització d'aquesta confraria del pont era similar a la de la resta de les confraries de la vila, incloses les que aplegaven aquells que exercien un mateix ofici. La confraria del pont es componia de *conversos* i *confratres*, que, a l'hora d'oferir-se, s'havien compromès a viure de manera honesta, servir Déu i promoure fidelment la utilitat de la confraria. A canvi, participaven dels seus beneficis temporals i espirituals.²⁴ La direcció de la confraria corresponia als *procuratores* de les obres del pont, els quals havien de garantir la recta convivència dels confreres i supervisar els *operarios* que treballaven al pont sota la direcció d'un *ponterius*.²⁵ Resulta significatiu que una part d'aquests procuradors fossin homes que ens consten com a prohoms de la vila, homes de negoci i habitants que exercien els càrrecs de cònsols i procuradors d'un hospital de pobres. El fenomen mostra, en primer lloc, la implicació dels responsables polítics i dels agents econòmics en els projectes col·lectius que sostenien la vida econòmica, política i religiosa d'una petita ciutat. A més, fa palesa la dificultat de destriar els mòbils d'aquells que impulsaven els projectes: construir un pont representava per als confreres no sols la creació d'una infraestructura necessària per al desenvolupament econòmic de la seva vila, sinó que era també un acte caritatiu que posava de manifest la seva pietat.

La major part dels recursos propis de la confraria del pont degueren procedir de les almoines que recollien i de les sumes que els habitants de la vila li deixaven en els seus testaments. Tot i així, aviat semblen afegir-se a aquests recursos predis urbans i periurbans i censos, donats pels fidels de la vila pel bé de llur ànima.²⁶ A la vila de Castelló d'Empúries la confraria del pont Nou va assumir nous recursos i noves funcions quan l'any 1279 va rebre la *domo infirmorum* de Santa Maria Magdalena. D'aquesta manera les dues institucions, la confraria i l'hospital, van quedar vinculades. La donació va ser feta pels cònsols amb el consentiment dels prohoms de la vila. En virtut d'aquesta, es van atorgar als cinc procuradors de l'obra del pont Nou el conjunt dels béns, mobles i immobles dels quals era titular l'hospital. Els cònsols

van autoritzar els procuradors a alienar aquests béns, però amb la condició de mantenir la cura dels malalts.²⁷ La confraria, per tant, assumia l'administració d'un hospital al mateix temps que continuaria gestionant les obres del pont Nou. Aquesta incorporació de l'hospital, a més, va donar als conversos la possibilitat de viure en comú a les instal·lacions de l'antic hospital. El favor de les autoritats i la pietat dels fidels i dels propis conversos no sols van incrementar els recursos d'aquesta confraria sinó que també van permetre consolidar el pont com un element de la geografia religiosa de la vila. Així, el 27 d'octubre de l'any 1287, Castelló Moler, un habitant de la vila i germà d'una Guillema, *conversa* de la confraria del pont Nou de Castelló (casada amb un Pere d'Olot, també *conversus*),²⁸ va ingressar en aquesta confraria, al mateix temps que manava edificar una *ecclesiam sive capellam* al pont, aixecar en aquesta un altar en honor de sant Marc evangelista i instituir per al servei de la capella un benefici sacerdotal. Per finançar-ho, va deixar la suma de mil sous melgoresos a l'altar i va assignar al benefici diversos censos a més d'un hort emplaçat al costat del pont Nou. Per mantenir el servei a la capella, Castelló Moler va prometre als seus confreres afegir altres rèdits fins a sumar un total de deu lliures melgoreses anuals. Com que Castelló es reservà la presentació del sacerdot i la collació del benefici, pogué manar que fos el seu germà Francesc el que s'encarregués del servei a la capella.²⁹ El mateix mes el bisbe de Girona va aprovar la iniciativa de Castelló Moler i va manar al sagristà de Santa Maria de Castelló posar la primera pedra de la nova capella del pont.³⁰ Vuit anys més tard, el 1295, Castelló Moler reconegué que no havia complert la promesa de dotar la capella amb uns rèdits anuals de deu lliures. Per això, va decidir modificar les clàusules de la dotació i afegir noves donacions a favor de la capella.³¹ Tot i això, deu anys més tard, el 1305, en el seu testament, Castelló havia d'afegir encara un seguit de censos sobre diversos predis per assolir la suma de rèdits anuals establerta arran de la dotació de l'any 1287. Però, a més, va crear a la capella un segon

27. AHG, N, CdE, reg. 1, f. 19v–20r.

28. AHG, N, CdE, reg. 1, f. 23v (1279).

29. AHG, N, CdE, reg. 14, vI kalendas novembris.

30. AHG, N, CdE, reg. 14, xvII kalendas decembris.

31. AHG, N, CdE, reg. 8, f. 35.

24. AHG, N, CdE, reg. 4, f. 39 (1288).

25. AHG, N, CdE, reg. 3, XIII kalendas iunii (1287).

26. AHG, N, CdE, reg. 7, xv kalendas februarii (1294).

benefici, al qual assignava, entre d'altres, diversos censos i predis. El dret de patronat i presentació d'aquest segon benefici l'atorgava Castelló Moler a Bernat, un altre dels seus germans.³²

Al mateix temps que la confraria del pont ampliava el seu patrimoni i consolidava el seu paper com a institució caritativa, es constata un esforç per part del cònsols de la vila per supervisar-la de prop, de la mateixa manera que pretengueren supervisar els hospitals, les caritats i les confraries vinculades a aquestes institucions. Les facultats exactes que s'atribuïren els magistrats municipals les ignorem, però sabem que van ser els cònsols els qui van lliurar a la confraria del pont Nou de Castelló l'hospital de Santa Maria Magdalena i els qui van imposar a la confraria l'obligació d'assumir la cura dels *infirmos*. Així mateix, els registres notariais ens permeten constatar que els cònsols de la vila de Castelló assistien, juntament amb els procuradors de la confraria, a la recepció dels nous conversos i que donaven el seu consentiment a les alienacions de predis de la confraria portades a terme pels procuradors d'aquesta.³³ Així, podem assegurar que les autoritats municipals exerciren vers el 1300 un control tant sobre els membres i els dirigents de la confraria com sobre els negocis que afectaven el seu patrimoni. La construcció dels ponts de Castelló va ser, en definitiva, una iniciativa comunal, en el sentit estricte del terme, patrocinada i tutelada per les autoritats consulars i sostinguda per la pietat i la caritat dels *habitatores ville*.

➤ 6. Els senyors i la promoció

La història de les infraestructures del comerç ens ensenya que les connexions que garantien la circulació entre diversos centres urbans van ser també el resultat d'unes decisions ben calculades per respondre a les necessitats del tràfic comercial. Aquestes decisions situaven una vila concreta en una xarxa urbana en la qual, per altra banda, cada centre ocupava una posició determinada en funció de la seva respectiva importància econòmica. Certament, hi havia viles que comptaven amb avantatges: l'emplaçament a prop de la costa i la possibilitat, gràcies al port de Roses, de

connectar amb els circuits del comerç mediterrani expliquen la particular estructura i dinàmica econòmica d'una vila com Castelló d'Empúries. La posició d'un centre urbà en la xarxa depenia també de les polítiques dels senyors. La història de les viles va ser també la història d'una competència constant entre els senyors que les governaven, els quals comptaven amb el suport actiu dels habitants a l'hora de promoure'n els seus interessos econòmics i socials. Aquesta competència la podem constatar des de molt aviat per al nostre cas. L'any 1128 els senyors de la vila de Peralada van demanar l'ajuda del comte Ramon Berenguer III de Barcelona per fer front als intents del comte Ponç Hug d'Empúries de promoure el seu propi mercat de Castelló en detriment del mercat de la vila de Peralada. Ramon Berenguer III va respondre a la demanda i va fer prometre al comte d'Empúries que no celebraria un mercat el dissabte a Castelló i que no prohibiria als seus homes anar al mercat que se celebrava a la vila del seu competidor (Miquel Rossell 1945: doc. 523). La vila de Peralada, que acabaria essent senyoria dels Rocabertí i se'n va poder consolidar el seu mercat i desenvolupar una activa economia comercial malgrat aquesta hostilitat inicial del senyor de Castelló. L'any 1188 el rei Alfons I va autoritzar Jofre de Rocabertí a celebrar una fira anual al lloc de Cabanes, a uns tres quilòmetres de Peralada. Gairebé un segle més tard, el 1270, el rei Jaume I va autoritzar un altre Jofre a traslladar la fira de Cabanes a la vila de Peralada, la qual se celebraria per vuit dies i començaria setze dies després de la festivitat de santa Maria de setembre.³⁴

Uns anys abans, tanmateix, un nou competidor s'havia presentat en els límits del comtat d'Empúries. El 1267 el rei Jaume I va decidir fundar una *villa* i *populatio* al lloc de Figueres i va prometre les *franquitates et consuetudines* necessàries per atraure els futurs habitants de la vila (Font Rius 1969: doc. 316). L'assentament rebria el nom de *Villa Regalis* i l'execució material del projecte es va confiar a l'infant Pere, i a Astruc Ravaya i el seu fill Yusef, dos oficials jueus del rei. Es preveia des de la fundació de la vila la celebració d'un mercat els dilluns de cada setmana i d'una fira anual que duraria vuit dies a partir del primer diumenge de setembre. La promoció

32. AHG, N, CdE, reg. 76, f. 73r-74r.

33. AHG, N, CdE, reg. 1, f. 20r (1279); reg. 4, f. 39r (1288); reg. 3, II idus madii (1287).

34. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 105v.

de la vila de Figueres per part del monarca no va deixar de suscitar les hostilitats del vescomte de Rocabertí i, sobretot, del comte Hug d'Empúries. Aquest darrer, l'any 1274 i en el context d'una rebel·lió baronial contra Jaume I, va arribar a atacar militarment la pobla reial i hi va provocar importants destrosses materials.³⁵ En termes econòmics, Figueres era de fet una competidora per a la vila comtal de Castelló. El comte, tot i això, va justificar el seu atac evocant la provocació que suposava la compra de la vila de Torroella de Montgrí per part de l'infant reial. En qualsevol cas, l'acció del comte va acabar amb la seva derrota i el seu fill es va veure obligat a indemnitzar financerament els habitants de Figueres per totes les destrosses que els havia ocasionat (Soldevila 1995: 367–368, 381–384).³⁶ Els detalls de la història de tots aquests conflictes i de les seves implicacions està per escriure, però podem avançar que la competència entre els senyors va ser un dels motius principals de les hostilitats. De fet, com hem vist, l'any 1286 una nova disputa va enfrontar el rei Alfons II amb el comte d'Empúries, Ponç Hug I: una altra vegada aquesta disputa estava a punt de convertir-se en una veritable guerra comercial, en la qual cada bàndol pretenia la ruïna econòmica de l'adversari.

➤ Referències bibliogràfiques

- BENSCH, Stephen P., 2007: «Un notariat baronial al segle tretze: notaries i pràctiques documentals en el comtat d'Empúries al segle tretze», *Documentació notarial i arxius: els fons notariais com a eina per a la recerca històrica*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 123–134.
- BENSCH, Stephen P., 2008: «A Baronial Aljama: The Jews of Empúries in the Thirteenth Century», *Jewish History*, 22, 19–51.
- CANET AVILÉS, Jordi, 2009: *La «Rúbrica dels Privilegis» de Castelló d'Empúries i del comtat d'Empúries (1223)*, Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries.
- COLOMER CASAMITJANA, Joel, 2017: «Les activitats econòmiques dels jueus del comtat d'Empúries (1321–1325)», *Mot so razo*, 16, 7–16.
- FARÍAS ZURITA, Víctor, 2003: «La configuration d'un réseau routier médiéval. L'exemple de la Catalogne: siècles XI–XIV», *Etudes Roussillonnaises. Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, 20, 63–72.
- FARÍAS ZURITA, Víctor, 2009: *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI–XIV)*, València, Universitat de València.
- FARÍAS ZURITA, Víctor, 2013: «Las villas de la Catalunya Vella. La construcción de una red urbana medieval (circa 1150–circa 1350)», *Dynamiques du monde rural: échanges, prélèvements et consommation en Méditerranée occidentale*, ed. Monique Bourin, François Menant, Lluís To Figueras, Roma, École Française de Rome, 23–38.
- FARÍAS ZURITA, Víctor, 2018: «Las villas de la Cataluña Vieja y su mercado. Una contribución a la historia de una institución señorial (siglos XI–XIV)», *Renda i fiscalitat a la Catalunya Baixmedieval. Estudis dedicats a Manuel Sánchez Martínez*, ed. Jordi Morelló Baget, Pere Ortí Gost, Pere Verdés Pijuan, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 553–601.
- FARÍAS ZURITA, Víctor, 2020: «El crédito judío en la economía de las pequeñas ciudades: el caso de la villa de Peralada, circa 1300», *El sistema financiero a finales de la Edad Media*, ed. Pere Ortí Gost, Pere Verdés Pijuan, València, Universitat de València, 315–343.
- FONT RIUS, José María, 1969: *Cartas de población y franquicia de Cataluña. 1.1. Textos*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- GINEBRA MOLINS, Rafael, 1998: *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230–1233)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- GIRONELLA GRANÉS, Josep Maria, 2010: *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV: la mòlta de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval*, Barcelona, Fundació Noguera.
- HILTON, Rodney H., 1992: *English and French Towns in Feudal Society. A Comparative Study*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- HOHENBERG, Paul M.; LEES, Lynn Hollen, 1985: *The Making of Urban Europe. 1000–1950*, Cambridge, Harvard University Press.
- MIQUEL ROSSELL, Francisco, 1945: *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- PRUENCA, Esteve; MARQUÈS, Josep M., 1995: *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera.
- PUJOL CANELLES, Miquel, 1997: *La conversió dels jueus de Castelló d'Empúries*, Castelló d'Empúries, Ajuntament de Castelló d'Empúries.
- SOLDEVILA, Ferran, 1995: *Pere el Gran. Primera part: l'infant*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

35. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 162v (1284).

36. ACA, Cancelleria, reg. 42, f. 154v.